

Ірина Кучеренко

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ІСТОРИЧНИЙ СПАДОК ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

У статті на основі аналізу праць видатного громадсько-політичного діяча М. Грушевського, а також праць сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених-суспільствознавців розкривається вплив глобалізаційних процесів на українське суспільство. Особливого значення надано питанню внутрішньої єдності й солідарності українського соціуму та територіальної цілісності української держави, а також питанню її стратегічного самовизначення у міжнародних відносинах.

Iryna Kucherenko Ukrainian society: historical legacy and present challenges In this article the impact of globalization on Ukrainian society is studied. The special attention is paid to inner unity and solidarity of Ukrainian society and territorial integrity of Ukrainian state. The issue of strategic self-determination of this state in the international relations is also regarded. The study is based on ideas of famous Ukrainian historical and public figure M. Grushevskiy as well as modern Ukrainian and foreign social scientist.

Видатний вітчизняний історик і громадсько-політичний діяч М. Грушевський, досліджуючи історіософські аспекти ідеології та стратегії національно-визвольного руху наприкінці ХІХ — початку ХХ ст., надавав особливого значення ідеям духовної модернізації українського суспільства, окресливши перспективу його перетворення на єдине національне суспільство. В першу чергу великий вчений бажав своєму народу національно-культурного оновлення.

Крізь призму політичних цінностей він формулював базові політичні постулати та обґрунтовував державницькі засади українства, розробив свою концепцію нації як специфічної форми солідарності людей, яка, на відміну від класової солідарності, що роз'єднує націю і суспільство, навпаки, здатна їх об'єднати, а в перспективі перетворитися на основу загальнолюдської солідарності народів. Такі думки є особливо актуальними для теперішнього покоління українців за часів, коли Україна стає суб'єктом світової політики і зазнає глибоких та радикальних впливів, котрі, в свою чергу, можуть бути як конструктивними, так і деструктивними.

Звертаючись до тогочасних політичних партій, М. Грушевський наголошував на тому, що «всі українські партії й напрями, які не хочуть розривати зв'язків з українським народом і його національною формою (то значить — не стремлять свідомо до його спольщення чи зросійщення), повинні в теперішній хвилі менше боротися між собою, а більше звернути свою енергію на ті чинники, які загрожують самому існуванню або успішному розвоєві українського народу, — се також повинно б бути ясним для кожного, особливо супроти страшного опізнення, з яким українська народність в Росії йде супроти інших народностей з їх національним розвоєм, національними здобутками, і се треба б тямити міцно»¹. Отже, ще сторіччя тому М. Грушевський застерігав українське суспільство від внутрішньої розколотості, яка провокується й спричиняється зовнішніми впливами та орієнтаціями.

Сучасні політичні процеси в українському суспільстві наочно ілюструють численні протиріччя між промисловими регіонами-донорами та регіонами дотаційними, які, до того ж, відрізняються і в плані мовно-культурному та конфесійному. В цьому аспекті показовим є досвід президентської кампанії 2004 року, під час якої означені протиріччя та конфлікти опинилися в центрі уваги, коли в різних регіонах підтримувався один кандидат та цілковито не сприймався інший, що призвело до збурення ворожнечі й сепаратизму. Як наслідок — «суспільство стояло на межі розколу і реального силового протистояння не тільки за регіональним принципом, але й в багатьох українських сім'ях, де навіть близькі родичі ... ставали ворогами лише через відмінності в політичних уподобаннях. Тільки бажання знайти компроміс допомогло вийти з кризи, хоча відлуння тієї кампанії чути ще й сьогодні»².

Наче передбачаючи реальні загрози, що стали перед нинішньою незалежною Україною в питанні її мовно-територіальної цілісності, М. Грушевський наголошував: «Національна тактика наказує органічною роботою зводити до спільного знаменника все багатство українських діалектів і всю різномірність українського життя. Ставити ж літературній мові вимоги, аби вона трималася тих взірців, як люди говорять в даній губернії або певній частині її, значило б розбити Україну на атоми, звести національну одність до етнографічної дріб'язковості, пересунути еволюцію нашої літературної мови на півстоліття назад або більше. Люди, яким не потрібний сильніший розвій українства, хапаються тих відмін, витворених на нашій національній тілі чужими впливами та зверхніми

обставинами, і поняття одноцільної української території й її автономії підмінюють поняттям краю, області та з української території викроюють обласні автономії. Але в інтересах українського національного розвитку в теперішній стадії лежить власне концентрація всіх національних сил, а для того — всіх частей української території. Треба розвивати в них почуття єдності, солідарності, близькості, а не роздмухувати різниці, які їх ділять і які при таким роздмухуванні можуть привести до повного відокремлення, культурного й національного, різних частей української землі, як в данім разі — в відносинах Галичини до російської України і навпаки. Що Україна російська й Галичина, навіть як не старатися умисне про їх відокремлення й розлуку, а тільки залишити всякі заходи до їх зближення, практиковані дотепер, та пустити їх іти кожду своєю дорогою, — пішли б усе далі й далі від себе, се річ зовсім ясна...»³. Таким чином, великий український державний діяч та мислитель відзначав небезпеку етно-регіонального розколу та наголошував на необхідності вироблення засад та інститутів національної єдності, підтверджуючи своїми міркуваннями те, що національне суспільство формується й визначається тим, що об'єднує етно-регіональні спільноти в одну націю, а не тими дрібними етнографічними відмінностями, які цьому загальнонаціональному об'єднанню лише заважають. Такі думки, можливо, й суперечать мультикультуралізму, виниклому й зміцнілому в процесі глобалізації, однак вони цілком слушні під кутом зору державотворення й націотворення.

Переважаюча більшість етнорегіональних поділів не є небезпекою. Етнорегіональне й етнокультурне розмаїття збагачує внутрішнє життя країни, а також створює низку об'єктивних перешкод на шляху уніфікації, яка може стати передумовою виникнення репресивного режиму. Однак це розмаїття починає становити загрозу, якщо його використовують у своїх інтересах інші держави, провокуючи відповідні конфлікти в рамках певної країни з метою її ослаблення й узалежнення чи навіть підкорення. Саме це мав на увазі М. Грушевський, коли стверджував: «...те, що ділить Галичину й Україну, в переважній масі зовсім нам чуже: в Галичині се «налетілості» польсько-німецькі, на Україні — московські, а народна основа там і тут дуже близька, майже та сама. Отже, оборона тих відмін зовсім не варта провінційного патріотизму. Се треба зрозуміти і не дивитися на другу сторону, як на якихось недоцивілізованих людей, як тепер буває, бо і тут, і там ті різниці «цивілізації»

і дуже маловажні, і зовсім не наші переважно. А коли станемо на сім становищі, тоді й зближення буде легке, особливо, як буде обосторонне»⁴. Таким чином, об'єктивний продукт національної історії — етнорегіональне та етнокультурне розмаїття — доволі часто є наслідком зовнішніх впливів та може стати підставою для зовнішнього втручання. Відповідно, зберігати й культивувати таке розмаїття варто лише доти, доки воно не шкодить процесам державотворення й націотворення. Тому й головним критерієм в оцінці етно-регіонального та етнокультурного розмаїття є критерій національної безпеки, а не різноманітні мультикультуральні та етнографічні уявлення.

Значно пізніше, майже через століття, про розколоті суспільства напише американський політолог С. Гантінгтон, обґрунтовуючи свою відому концепцію «зіткнення цивілізацій»⁵. Показово, як цей американський консерватор та націоналіст підмінює національні відмінності цивілізаційними, доволі часто ототожнюючи етно-регіональні поділи в середині країни з поділами цивілізаційними. Він навіть сформулював концепцію цивілізаційно розколотих країн, зараховуючи до них і Україну. Однак що насправді поділяє ці «розколоті» держави — цивілізаційна належність чи інші сильніші держави? В цьому сенсі слушною є думка політолога С. Кононенка, котрий наголошує, що регіональний поділ України є скоріш явищем ідеологічним, аніж глибоко-цивілізаційним і що фактори цього розколу перебувають за межами української держави. Він стверджує, що поділ цієї країни на Схід і Захід є насправді поділом формально незалежної держави на сфери впливу потужніших держав та їх об'єднань. Інша річ — етнорегіональна розмаїтість. Тут С. Кононенко зазначає, що Україна в цьому питанні є не менш і не більш розмаїта, ніж більшість європейських країн. Річ в іншому. Річ у тому — наскільки сильною є національна держава, аби не дати скористатися зі своєї етнорегіональної гетерогенності зовнішнім силам⁶.

Політичні процеси в сучасній українській державі — це нескінченний ланцюг владних конфліктів, останній з яких міжнародні оглядачі охарактеризували таким чином: «Внутрішня політична ситуація в Україні надзвичайно складна і навіть нагадує громадянську війну між Президентом і Прем'єром ... Це неблагополучний варіант демократії, який розчаровує Європу у післяреволюційних здобутках України»⁷. Небезпека якраз і полягає в тому, що владні конфлікти можуть спровокувати внутрішні етнорегіональні

розколи. Фактор регіоналізму вже декілька разів було використано у внутрішньополітичній боротьбі — використано кон'юнктурно і безвідповідально.

За політичною ситуацією в Україні спостерігають і належним чином оцінюють. Воно й не дивно, що за умов глобалізації, які б події не відбулися у внутрішньому житті країни, вони відразу ж знаходять своє відображення в її міжнародному середовищі. Тому й пророчими виявилися слова М. Грушевського, який висловлював свої побоювання і вважав то «страшним моральним ударом, який би міг незмірно скомпрометувати українство і в очах чужих, і в очах інертної більшості самих своїх, здискредитувати всі домагання й жадання, які ставилися українцями чи то в сфері культурній, чи то в питаннях політичних, та привалити українське питання тяжким каменем, тяжчим, може, від усяких репресій!»⁸. У ті далекі від глобалізації часи М. Грушевський розумів значення міжнародного престижу та морально-політичної солідарності перед лицем зовнішніх загроз. Нині держава сильна не лише своїм економічним, технологічним, ресурсним і політичним потенціалом, але й потенціалом моральним — потенціалом людської та моральної гідності. Причому, йдеться не про якийсь рекламний імідж, а про спроможність зберігати загальнонаціональну солідарність навіть за найбільш скрутних історичних часів, спроможність залишатися стійкими до зовнішніх ідеологічних впливів та пропагандистських навіювань. Останніх більш ніж досить у сучасному глобалізованому світі. Іноді навіть виникає питання, чи не є сама «глобалізація» провідним міфом сучасності.

Будучи глибоко переконаним у нездоланній моральній силі українства, М. Грушевський гостро засуджував різного роду виправдання та висновки на зразок: «історичні обставини, в яких протягом століть жив український народ, ослабили в нім національне почуття, національні змагання, що їм треба дати віджити, відійти, щоб вернулися їх нормальні функції... Рахувати на чужу великодушність, на чужу піддержку ніколи не вільно (підкреслено мною. — *І. К.*), і тому українському громадянству треба дуже поважно задуматися над такими можливостями»⁹. Видатний державний діяч та мислитель закликає покладатися на свої сили та не сподіватися на великодушність сильніших держав. Більшість ідеологів глобалізації волають про неможливість самостійного державного існування за нинішніх умов. Однак допоки залежність не перетворилася на справжню взаємозалежність — допоки

існують сильніші й слабші держави, розвинені й відсталі економіки, впливові й периферійні культури — кожна історично відповідальна нація й держава мають історичне право відстоювати свою незалежність будь-якими засобами.

Українське суспільство, долаючи низку трансформацій у переході від тоталітарного до демократичного політичного устрою, паралельно, якщо не водночас, стало суб'єктом світових глобалізаційних процесів. З одного боку — це відбивається на макроекономічній політиці держави та макроекономічній ситуації в ній, з іншого — глобалізація створила передумови для формування дедалі інтенсивнішого та активнішого глобального або транснаціонального громадянського суспільства. Останнє, являючи собою самоорганізовану проміжну групу, є сферою поширення вільних від державної опіки колективних дій, інституційним засобом утвердження тих громадянських інтересів та цінностей, кордонів для яких не існує.

Глобалізаційних впливів безперечно зазнає й українське суспільство, дедалі більше осягаючи власну своєрідність і самобутність, адже саме під дією чужорідних ціннісних орієнтацій людина усвідомлює свою ідентичність, а отже, і відмінність від представників іншої системи поглядів. Усвідомлення національної належності відбувається крізь призму політичних цінностей інших націй. Пошук власної національної ідентичності та утвердження в ній потребує також засвоєння людиною норм і цінностей тієї національної політичної системи, до якої вона належить. Ці норми й цінності несуть у собі не лише сучасні вимоги, але й включають досвід минувшини, що концентрується в традиціях, звичаях, обрядах і стереотипах діяльності. Саме традиція, забезпечуючи спадковість/наступність між минулим та майбутнім, згуртовує суспільство, гарантує стійкість політико-культурним формам діяльності людей, дає можливість впливати на політичний процес і протистояти різним викликам сучасного глобалізованого життя.

Акумулюючи в собі певну систему норм, звичаїв та світоглядних переконань, традиція постає своєрідною візитною карткою того чи іншого соціуму або культурної спільноти. Вона потужна зброя в руках тих, хто прагне самозбереження в майже цілковито глобалізованому світі. Вона також надійний притулок для тих націй і держав, які вважають глобалізацію формою поширення євроатлантичного (передусім американського) панування. Нарешті, вона невичерпне джерело апробованих знань, накопичених попередніми поколіннями.

Як бачимо, зумовлений глобалізацією, міждержавний діалог породив проблему інновацій, зокрема культурних. Культурна інновація є однією з ефективних форм соціокультурної комунікації, що визначає спосіб «буття в культурі». З іншого боку, не може не турбувати небезпека культурного імперіалізму, який часто-густо приховується за «маскою» культурної інноваційності та ґрунтується на протиставленні «прогресивних» культур культурам «архаїчним». Зауважимо, що сам культурний імперіалізм є найефективнішим та найпідступнішим, адже цей різновид імперіалізму, підкорюючи слабші культури, сприяє політичній залежності наступних поколінь представників цих культур.

У будь-якому разі, глобалізаційний процес породжує чимало змін та викликів, триваючи під домінуючим впливом інформаційно-комунікативних технологій на соціум, на взаємовідносини в усіх сферах суспільного життя, на ідентифікацію особистості. І, як свідчать численні дослідження вітчизняних філософів, соціологів та політологів¹⁰, визначальну роль у таких глобальних трансформаційних процесах відіграють конкретні політичні курси самих держав. Тому глобалізаційний вплив, у тому числі, залежить від політичного та інституційних чинників національного рівня. Так, новітні інформаційні технології та науково-технічний прогрес не лише заохочують та інтенсифікують міждержавний діалог і є позитивним показником розвитку суспільства загалом, але й водночас викликають до життя чимало загроз, наслідки яких складно поки що навіть і спрогнозувати. Наприклад, важко уявити, що станеться з більшістю країн світу в разі, коли втіляться концепції видатного німецького соціолога У.Бека, котрий вважає «кінець національної політики початком транснаціональної політики» чи стверджує, що «на зміну національному порядку приходить транснаціональний порядок»¹¹.

Через трансформацію буття змінюється й людина, її світогляд, цінності, культура. І, виходячи з незвичайного перетворення, як відзначає у своєму дослідженні В.Лях, «руйнується увесь попередній звичний спосіб життя, відбувається дезінтеграція так званої психосфери, все більше людей відчувають психологічний неспокій. Глобалізація змінює соціокультурні, психологічні, моральні форми існування людей. Втрачається певна стабільність, визначеність індивіда в соціальному середовищі, розриваються сталі зв'язки і належність людини до певних різновидів ідентичностей. Відповідно, зростає загальна невизначеність життя, що спричиняє

розгубленість, оскільки у людей зникає впевненість, переконаність в надійсності навколишнього світу»¹².

Важливим аспектом сучасної глобалізаційної взаємодії різних цивілізаційних макросуспільств є «вестернізація» — процес зростання впливу культури і політики «західної» (євроатлантичної) цивілізації на життя інших цивілізацій¹³. Натомість, «інтеграція» — об'єднання в ціле яких-небудь частин, елементів¹⁴ та «модернізація» — удосконалення, зміна, які відповідають вимогам сучасності¹⁵. Таким чином, уже на рівні визначень очевидно є відмінність між культурним імперіалізмом та добровільним і взаємовигідним об'єднанням, між залученням позитивного досвіду та його сліпим відтворенням.

Сьогодні, через розмитість та несформованість національної ідентичності, важко однозначно сказати, чого прагне українське суспільство в цьому глобалізованому світі. Очевидним залишається те, що Україні потрібно якнайшвидше стратегічно визначитися, а не то стратегічний вибір за неї зроблять інші. Сьогодні дедалі частіше висловлюються міркування на кшталт: «Росія явно і недвозначно має претензію не допустити виходу України з її зони впливу. Європа, в принципі, готова «віддати» Україну Росії, але на це не погодиться половина України... Чому Росія не хоче Україну втратити? Чому Європа не дуже хоче приймати до себе Україну?»¹⁶. Такі відверті оцінки багато в чому відповідають реальному статусу України в міжнародних відносинах. У них простежуються відчай та зневіра, притаманні представникам народів, які від глобалізації лише програли.

Можливо, й має рацію вітчизняний філософ А. Репа, відзначаючи, що нинішній процес глобалізації є образно-комунікативним явищем. Це уявна спільнота, глобальна публічна сфера¹⁷. Виходячи з цього, автор слушно обумовлює складність аналізу такого явища, як глобалізація, неможливістю його контролювати, тобто зупинити. Хоча й, можливо, саме це явище є насправді уявним — пропагандистським гаслом на зразок того комунізму, що зовсім нещодавно крокував планетою.

Як би там було, але інноваційні процеси з кожним днем дедалі більше охоплюють соціокультурний простір України. І тут не зайвим буде нагадати, що найвища політична цінність — це політична обережність, ідеологічна поміркованість, раціональна виваженість. У зв'язку з цим зростає роль таких суспільних інститутів, як освіта, засоби масової комунікації, культурний обмін, які забезпечують

динаміку культури, прискорений обіг нового досвіду в різних сферах суспільної практики.

¹ Грушевський М. Твори: У 50 т. / Ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Гол. ред. П. Сохань. — Львів: Світ, 2002. — Т. 1: Суспільно-політичні твори (1894–1907). — С. 320.

² Поляков В. Кожному політтехнологу — по надзирателю! [Електронний ресурс] / Сайт інтернет-видання «Обозреватель». — Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2005/9/14/43282.htm>

³ Грушевський М. Вказ. праця. — С. 379–380

⁴ Там само. — С. 381.

⁵ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. — 1994. — №1. — С. 33–48.

⁶ Кононенко С. Міжнародні відносини на пострадянській східноєвропейській та євразійській напівпериферії. Теоретичний ракурс [Електронний ресурс] / Сайт «ДК-Саммит». — Режим доступу: <http://www.dc-summit.info/20090609331/Mizhnarodni-vidnosini.html>

⁷ У ЄС чекають від Тимошенко її версію «війни» з Ющенком [Електронний ресурс] / Сайт-видання «Українська правда». — 19 червня 2008. — Режим доступу: <http://pravda.com.ua/news/2008/6/19/77731.htm>

⁸ Грушевський М. Вказ. праця. — С. 334.

⁹ Там само.

¹⁰ Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / [Лях В.В., Пазенок В.С., Любимий Я.В. та ін.] — К.: ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. — 404 с.; «Личность в контексте глобализации». Круглый стол // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2002. — №2. — С. 5–71; Транзитивні суспільства. Моделі розвитку і загроза периферизації. Матер. Міжвід. наук.-теорет. конф. / Відп. ред. В.К. Гура / К.: Інститут світової економіки і міжнар. відносин НАН України, 2006. — 73 с.

¹¹ Бек Ульрих. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / А.Б. Григорьев, В.Д. Седельник (пер. с нем.). — М.: Прогресс-Традиция, 2007. — С. 331, 335.

¹² Лях В. Сучасне інформаційне суспільство: нові виміри людського існування // Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / [Лях В.В., Пазенок В.С., Любимий Я.В. та ін.] — К.: ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. — С. 100–101.

¹³ Вестернізація // Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тисяч слів і словосполучень / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні / Г. П. Півторак (відп. ред.) О. І. Скопненко (уклад.), Т. В. Цимбалюк (уклад.). — К.: Довіра, 2006. — С. 137.

¹⁴ Інтеграція // Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тисяч слів і словосполучень. — С. 309.

¹⁵ Модернізація // Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тисяч слів і словосполучень. — С. 461.

¹⁶ Дацюк С., Матвієнко К. В новому світі українству нема місця [Електронний ресурс] / Сайт-видання «Українська правда». — 01 червня 2009. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/5/26/95426.htm>

¹⁷ Репа А. Ідеться про те, щоб пояснити [Електронний ресурс] / Сайт українського суспільно-політичного тижневика «Дзеркало тижня». — № 25 (654) 30 червня — 6 липня 2007. — Режим доступу: // <http://www.dt.ua/3000/3050/59766/>